

Чи сповідували руські князі філософію конструктивізму по відношенню до автохтонного населення?

*“Коркодил зверь водный... Егда имать
человека ясти, тогда плачет и рыдает, а ясти не
перестает; а егда главу от тела оторвав, зря на
нее плачет”*

(Русский “Азбуковник”)

Однією з **актуальних проблем**, без усвідомлення якої важко збагнути специфіку формування руської національної філософії, є **аналіз взаємовідносин між автохтонним населенням**, яке проживало на землях сучасної України, **і руськими князями**. Справа в тім, що відносини князя і військової дружини з автохтонним населенням давньої Русі, в науковій літературі подаються неоднозначно. Зокрема, О. Субтельний (історик з української діаспори) вважає, що реальна співпраця між ними почалася вже при Вальдемарові (Володимирі Святителю). *“Зійшовши на київський престол у 980 р. і зосередивши в своїх руках неподільну владу, Володимир (по-скандинавському Вальдемар) започаткував нову добу в історії Київської Русі. Невгамовні варязькі князі вже не дивилися на Русь лише як на арену подальших завоювань чи край, який можна лише визискувати. Володимир упровадив далеко конструктивніший підхід до управління державою. На відміну від попередників, у центрі його уваги був насамперед добробут володінь, а не загарбання земель і збір данини. Власне, за його князювання Русь почала підноситися як цілісне суспільство й держава”* [15, 53], – підкреслює він. Подібної точки зору дотримуються й українські філософи. Зокрема І.В. Огородник та В.В. Огородник підкреслюють, що Володимир *“обмеживши варязький мілітарний дух, став опиратися на місцевих “кращих людей”, піднімав авторитет Київської держави як рівноправного партнера серед інших держав. Це вдалося зробити завдяки укріпленню соціально-політичних основ держави, де важливу роль відіграла також орієнтація Володимира Святославовича на прийняття християнства”* [13, 22].

Така оцінка діяльності Володимира і послідувачих руських князів є майже загальноприйнятною. До неї, як правило, схиляються науковці різних політичних уподобань і поглядів [3; 4; 10; 11; 12; 13; 15].

Справа в тім, що у науковій літературі довгий час панувала концепція про єдині слов'янські корені великоросів, малоросів та білоросів, яка виникла давно і була однією з ідеологічних підвалин розбудови Великої Росії. Багаторазово повторювана в наукових виданнях з історії, філософії, політології, підконтрольних засобах масової інформації ця концепція перетворюється за часів “залізної завіси” у постулат, котрий не підлягав сумніву. Тож не випадково, що всі проблеми взаємовідносин руського й українського народів, також розглядалися через призму цієї концепції.

Недалеко від цієї концепції, по великому рахунку, відходить і О. Субтельний, який старшим братом вважає українців, а росіян – похідними від них.

Такі методологічні засади вивчення історії України й Росії першим, як відомо, започатковує М.С. Грушевський у своїй багатотомній “Історії України”. Проте сьогодні, на мій погляд, вимагає нових методологічних підходів. Потребує нового підходу й аналіз взаємовідносин між руськими князями та автохтонним населенням тодішньої Русі.

Метою статті автор ставить: проаналізувати характер взаємовідносин між руськими князями та автохтонним населенням, яке проживало на території сучасної України.

На наш погляд конструктивізм у відношеннях між автохтонним населенням і князівсько-дружинною раттю дійсно починається за Володимира, але він зачіпає лише окремі сфери життєдіяльності, головним чином релігійну, і виявляється при реформуванні ним пантеону дохристиянських божеств. Стосовно ж конструктивізму перших руських князів у сфері підвищення добробуту володінь, то це взагалі, на мій погляд, із сфери уявного, адже їхнє володарювання носило відверто здирницький, можна навіть сказати – рекетирський характер. Достатньо заглянути в західні хроніки, щоб побачити, які неподобства витворяли вікінги в кінці VIII ст. – на початку IX ст., здійснюючи військові набіги на узбережжя багатьох країн Європи. *“Вікінгами називали себе скандинави, котрі йшли у море шукати удачі і які протиставляли себе хевдінгам – своїм соплемінцям, котрі надавали перевагу праці на рідній землі (“вік” – військове поселення, де вони збиралися і жили). У Візантії ті ж вихідці з Балтики, котрі служили найманцями в імператорів, називалися “верінгами” або “ворінгами” – “принісшими клятву”, тобто дружинниками, пов’язаними присягою зі своїм ватажком”* [17, 372–373], – пише Валерій Шамбаров. *“Фактично термінами “варяги”, “вікінги”, “нормани” виражалася не етнічна приналежність, а рід занять – вільні воїни в залежності від обставин ставали піратами чи найманцями. У Західній Європі, де поділ і переділ земель завершився пізніше, аніж на півночі, під кінець IX – початок X ст., подібне явище також потім спостерігалось. Спадкоємцем землевласника становився старший син, а молодші отримували коней, зброю і перетворювалися в подорожуючих лицарів, шукаючи вигідної служби або розбійничаючи на великій дорозі. І очистити від них європейські країни вдалося лише в XI ст., спровадивши більшу частину цього невгамовного воїнства у хрестові походи”* [там же, 373], – зауважує В. Шамбаров. На півночі цей процес почався набагато раніше.

До такого виду діяльності спонукали скандинавів пісні північні землі, які не давали можливості безбідного проживання. Але цей рекетирський спосіб життя не завжди був вимушеним. *“Наприклад, король Данії Хальдван навіть поступився добровільно тронем братові Харальду, аби цілком віддатися улюбленій справі”* [там же], – пише В. Шамбаров. Отже, піратським промислом зовсім не гербували і короновані особи – королі, герцоги, принци, князі. Навпаки, в них було більше можливостей для організації сильних ескадр, а значить і для більш грандіозних рекетирських походів.

Саме з таких багатонаціональних рекетирських піратських угруповувань походить і руська ватага Рюрика. *“Хоча традиційно вікінгів прийнято ототожнювати з жителями Скандинавії, насправді це було далеко не так. Їх лави поповнювали всі без винятку прибалтійські народи. Окрім норвежців, шведів і датчан, щосили піратували балти і фіни”* [там же, 374]. Отже, ні про яку цивілізаторську роль вікінгів стосовно слов’ян не може бути й мови.

Про здирицький (рекетирський) характер варягів мені вже доводилося висловлюватися [див. 6]. Але рекетирство, як спосіб володарювання, ними не завершується. Воно розквітатиме все новими і новими барвами ще дуже довго. Рекетирський характер княжіння руських наочно виявився зокрема в діяльності княжої ради. Не будучи установою з чітко визначеною організаційною структурою, її “засідання” всеодно проводилися регулярно. На раді обговорювалися питання війни і миру, порядку зайняття княжих столів тощо [див. 2, 78–81]. Якщо врахувати, що князь і дружина “кормилися” даниною, яку вони збирали один раз на рік під час “полюддя”, то розгляд питань війни і миру, порядку успадкування княжих столів виглядає досить по сучасному – як розподіл сфер впливу серед рекету. *“Що стосується державних ідеалів, то такі можна знайти, в зародковому стані, у новгородського віча – цього втілення антидержавності для офіційної історіографії, але ніяк не у давньоруських князів. Самі видатні із них не піднімалися вище деякого туманного уявлення про «соціальну справеливість», і всі взагалі вважали добування престолів головною метою княжої політики, а озброєні набіги на сусідні області – головним княжим ремеслом... У внутрішньому ж управлінні «володіти» і в XIII чи XIV століттях значило те ж саме, що в XII чи навіть X столітті: і раніше, і пізніше справа зводилася до збирання доходу в різних виглядах, причому хто був більш енергійним «збирачем» в цьому сенсі, Андрій Юрійович Боголюбський чи його на три століття молодший родич, Іван Васильович Московський, сказати не змогли б, звичайно, і сучасники”* [14, 125], – пише російський історик М.М. Покровський. Така оцінка “князювання” руських князів, на мій погляд, є вірною.

“Троянським конем”, який сприяв і до сих пір сприяє перетворенню українців на манкуртів, “не пам’ятаючих свого роду” є досить поширена думка про Київську Русь, як першу українську державу. М.М. Покровський, на мій погляд, вірно підкреслює: *“ми вже знаємо, що говорити про єдину Руську державу в кийвську епоху можна лише по явному непорозумінню”* [там же, 124]. І це цілком зрозуміло, адже *“політично Давня Русь знала про кийвське, чернігівське або*

сuzдальське княжіння, а не про Руську державу. Розпадатися було нічому – стало бути, нічого було і «збирати»» [там же, 125].

Говорячи про причини занепаду Києва у XII ст. і завоювання Русі татарами у XIII ст., М.М. Покровський досить влучно зауважує: *“Але і в першому і в другому випадках катастрофа була тільки уявною: обидва перевороти були підготовлені глибокими економічними причинами – перенесенням світових торгівельних шляхів, виснаженням країни хижацькими способами господарювання (розрядка моя. – М. Кітов)”* [там же, 126].

Отже, говорити про конструктивізм у відношеннях між руськими князями й автохтонним населенням за часів перших руських князів, на мій погляд, некоректно.

Громадський конструктивізм між ними формується лише з початком татаро-монгольського панування. До цього часу князівсько-дружинна рать, котра жила за рахунок данини, не бере ніякої участі в організації життєдіяльності підкорених народів, адже чітко налагоджена система жорстокого рекетирського здириництва, дозволяє безбідно існувати як князю, так і його багаточисельній челяді. Безпосередньою ж організацією життєдіяльності народу займається віче.

Налагодженню конструктивізму межі автохтонним населенням і руськими зайдами поклала початок церква. Зокрема і «Руська Правда» була складена для потреб церковного судді, котрий у давні часи зобов'язаний був розбирати багато цивільних, а не тільки церковних справ [див. 7, 89]. Тобто, «Руська Правда *“мала ділове, практичне значення”* [там же, 90]. Тому цей юридичний документ княжої доби завжди аналізується вченими в єдності з церковними статутами. *“Руська Правда і церковні статутути, – підкреслює В.Й. Ключевський, – це цільні документи, котрим притаманна певна система; вони подають нам загальнообов'язкові положення, постійні юридичні норми, але не вказують ні їх причинного застосування, ні практичних наслідків. Навпаки, в духовних і договірних грамотах ми знаходимо або господарче розпорядження заповітників, або тимчасові угоди, якими встановлювалися змінювані відносини князів і котрі часто самі викликалися випадковими обставинами або хвилиними розрахунками домовляючих сторін. Ці акти вказують причинне застосування загальних норм, практичну дію існуючого суспільного порядку, але не формують самих норм, не відкривають основ цього порядку”* [8, 335]. Тобто, юридичні норми, загальнообов'язкові положення, договірні грамоти врегульовують перш за все *“змінювані відносини князів”*, а не відношення між князем та автохтонним населенням. Автохтонне населення, яке *“кормило”* князя та його дружину шляхом данини, і надалі піддається жорстокій експлуатації. Правда, у такому рекетирському здиристві простежуються нові аспекти, а саме: закабалення автохтонного населення посилюється за князювання *“нових Рюриковичів”* шляхом використання православ'я. За доказами відсутності реального конструктивізму між князем та автохтонним населенням звернемося хоча б до *“Повчання Володимира Мономаха”*.

“Повчання” Володимира у багатьох відношеннях досить повчальне. Воно складається з трьох частин. У першій і третій Володимир звертається до всіх людей і тих дітей своїх, кому його повчання любе, а у другій – лише до дітей своїх. Готуючись до смерті *“помислив я в душі своїй і воздав хвалу богові, що він мене [до] сих днів, грішного, допровадив. Тому, діти мої чи інший хто, слухавши сю грамотку, не посмійтеся, а кому [вона] люба [із] дітей моїх, – нехай прийме він її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і [я], труждається”* [9, 454], – заявляє Володимир.

Як саме “труждався” Володимир Мономах, він розповідає у другій частині “Повчання...”: *“А тепер я вам розповім, діти мої, про труд свій, тому що труждався я, походи діючи і лови, [з] тринадцяти літ.*

Спершу я до Ростова пішов [княжити] крізь Вятичі; послав мене отець, а сам він пішов до Курська [на княжіння].

І знову, удруге, [пішов я княжити] до Смоленька [з воєводою] зі Ставком з Гордятичем: той потім пішов до Берестія з Ізяславом [Ярославичем], а мене він послав до Смоленська. А із Смоленська пішов я [княжити до] Володимира” [там же, 458].

Як бачимо, першим “трудженням” були походи Володимира за даниною і грабунками, які укладачі літопису чомусь називають «княжіннями».

“А всіх походів [зробив я] вісімдесят і три великих, а решти не пам’ятаю, менших” [там же, 461], – гонориться він. Воював Володимир проти половців, разом з половцями, наймаючи їх, проти половців і своїх одноплемінців тощо. Не ідейні, а матеріальні мотиви (грабунок) підштовхували Володимира Мономаха до такого “трудження”. Жодного разу Володимир навіть словом не обмовився про свої княжі справи – *“рядити за угодою, по праву”* для чого власне і запросили русів. А лише грабунок, грабунок, грабунок. *“І на ту осінь пішли ми з чернігівцями, і з половцями, з читійовичами, до Мінська. Захопили ми город зненацька і не оставили в ньому ні челядина, ні скотини”* [там же, 459], – риторить він.

Але не тільки челядина вирізував Володимир із своєю братією. *“А самих князів бог живими в руки [мені] дав [таких]: Коктуся з сином, Аклана Бурчевича, таревського князя Азгулуя [та] інших витязів молодих п’ятнадцять, – і цих, живих привівши [і] порубавши, повкидав я в ту річку Сальницю. По черзі перебито в той час зо двісті ліпших [мужів]”* [там же, 461], – “розчулюється” Володимир. І так “труждається” Володимир упродовж усього життя, адже без пограбування він і його братія просто повмирали б з голоду. *“І сидів я в Переяславлі три літа і три зими з дружиною своєю, і багато біди зазнали ми од раті і од голоду. І пішли ми на військо їх, [половців], за [город] Римів, і бог нам поміг: [наші] побили їх, а других захопили.*

І знову Ітларевих людей [наші] перебили, і вежі їхні ми взяли, пішовши на [них], за [городом] Голтавом” [там же, 460], – бідкається і водночас заповідає своїм дітям філософію рекетирства Володимир.

Друге “трудження” – це лови звірів. Йдеться не про княжий відпочинок – “царську” охоту на звіра, а про спосіб матеріального забезпечення. *“А так*

труждався я, лови діючи: з тих пір, коли сів я в Чернігові, а з Чернігова вийшовши і до [сього] року – по сто [звірів] загонив я і брав без усякого зусилля, – окрім іншого лову, крім [лову] турів, – тому що з отцем ловив я всякого звіра” [там же, 461], – пише Володимир. Досягнути успіхів у пограбуванні і лові диких звірів могли лише хоробрі, тверді, сторожкі князі. Тому і навчає він своїх дітей: “Що належало робити отроку моєму – те сам я робив: діла на війні і на ловах, уночі і вдень, на спеці і на холоді, не даючи собі супокою. На посадників не покладаючись, ні на биричів, сам робив я [все], що було треба. Весь порядок і в домі своїм – се я наводив, і в ловчих ловчий порядок сам держав, і в конюхів, і про соколів, і про яструбів [я сам дбав].

Також і бідного смерда, і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити, і за церковним порядком, і службою сам наглядав” [там же].

Останнє зізнання досить симптоматичне. Руська православна церква не тільки завжди послуговувалась княжим інтересам, а й перебувала під невсипущим наглядом князів. Вона була знаряддям у самозвеличуванні князів і утриманні народу (інших) у покорі. Саме до “інших” звертається Володимир у першій частині “Повчання”, цитуючи Псалом і наставляючи, якими вони повинні бути. Всі інші повинні жити за християнською мораллю. Дітям же заповідає, як позбутися гріха за свої вчинки. “Як отець, [що], чадо своє люблячи, поб’є [його] і знову пригорне його до себе, так ото і господь наш навчив нас, [як добути] над врагом-[дияволом] побіду: трьома ділами добрими [можна] позбутись його і побідити його – покаанням, сльозами і милостинею. І то вам, діти мої, не тяжка заповідь божя, бо тими ділами трьома [можна] позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не лишитися.

Тож, бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас, не забувайте трьох діл тих, бо не є важкі вони. [Се] ні самотина, ні чернецтво, ні голод, як інші добрії [люди] терплять, а малим ділом [сим] досягти [можна] милості божої” [там же, 456]. Молитися радить своїм дітям Мономах, адже “що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха]” [там же, 457].

Добрі слова мовить Володимир Мономах: “Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітесь самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської” [там же]. Проте лицемірно звучать ці слова з вуст князя, який зробив вісімдесят три великих походи і крові безвинної пролив ріки. Не менш лицемірно звучать і такі слова: “А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, – не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете, – напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вишануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде, – чи простий, чи знатний, чи посол, – якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом” [там же]. Потрібно робити це за людські очі. “Вони бо, – підкреслює він, – мимоходячи,

прославлять чоловіка по всіх землях – або добрим, або лихим” [там же, 457– 458]. Добреньким хотів виглядати Володимир у свідомості підкорених народів.

Перефразовуючи слова українського Пророка Т.Г. Шевченка, можна сказати: добрим виглядав, бо лише шкуру здирав, а його отроки бувало й лій топили з автохтонного українського народу. Тому і навчає своїх дітей науки лицемірства: *“Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте” [там же, 458]. Цю науку лицемірства добре засвоять руські державні мужі. Вона стане їх життєвим кредо не на одну сотню літ як щодо своїх одноплемінців, так і, особливо, до іногородців: шкуру дерти з іногородців і переконувати їх, що робиться подібне “ощасливлення” для їхнього блага, бо інші будуть лій топити. Ця ідеологія лицемірства формується за допомогою візантійського православ’я. А тому дітей своїх Володимир навчає: “Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов’ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіте і подбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од бога” [там же, 457].*

Про який же конструктивізм руських князів з аборигенним населенням може йти мова, коли князі постійно займалися здирництвом не залишаючи в живих ні скотини, ні людини? Чи не тому українці прозвали руських “кацапами” (від тюрського “casar” – м’ясник, живодер)? На подібне тлумачення слова “кацап” звертає увагу М.С. Грушевський. Він пише: *“Походження слова “кацап”, котрим зневажливо прозивають українці великоросів, не так зрозуміло: його виробляють тепер досить правдоподібно від тюрського casar – м’ясник, живоріз” [5, 14].*

Біда української наукової еліти – це її глибинна, неусвідомлена зрусифікованість, яка й приводить до сумних наслідків. Кровних ворогів українського народу, навіть кращі її представники, безпідставно звеличують, нехтуючи при цьому історичною правдою. *“У “Повчанні...” Володимир Мономах виступив як оригінальний мислитель морально-етичного напрямку, який тяжів до осмислення повсякденних проблем тодішнього життя” [13, 59], – пишуть зокрема І.В. Огородник та В.В. Огородник. Потрібно відверто зауважити: дуже своєрідно тяжів Володимир до осмислення повсякденних проблем, постійно ставлячи за мету відвертий і безжалісний грабунок автохтонного населення. “Мономах був твердо переконаний у тому, що не існує спірних питань, яких не можна було б розв’язати добром і миром” [там же, 61], – пишуть вказані автори. Чи відповідають наведені слова реальним справам Володимира? Не відповідають. Якщо “Повчання...” вважати “взірцем утвердження ідеалу князівського правління” [там же, 59], то про яку українську національну ідею, чи про яку розбудову незалежної української державності може йти мова, адже вона буде калькою з русько-імперської?*

Так ким же насправді був Володимир – рекетиром-здирником, чи письменником-полемістом, мислителем, одним із родоначальників християнського гуманізму, як характеризує його Євген Маланюк [див. 10, 36]? Питання не однозначне. Але кожний вчений повинен поставити перед собою просте, на перший погляд, питання: коли ж навчився грамоти (не тільки читати та писати, а й вивчити Біблію, Псалтир, Повчання Василя Великого, твори Іоана Екзарха тощо)

Володимир, адже з 13 літ постійно у “тружданнях” перебував, походи військові діючи?

“Повчання Володимира Мономаха” дійшло до сучасників у єдиному списку, який було включено до Лаврентіївського літопису. У 1793 р. О. Мусін-Пушкін вперше видає його під назвою “Духовная великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха дітям своїм, названа в Літопису Суздальському “Повчання”. Є підстави вважати, що за основу “Повчання...” був взятий твір “Батьківські повчання”, який могла привезти з собою до Києва Гіта, дружина Володимира, дочка останнього англосаксонського короля Англії Гаральда Годвінсона. Саме цей твір знайшов академік М.П. Алексеев серед літературних пам’яток англосаксонського періоду і який за ідейним змістом, композицією, характером дидактичних настанов дуже близький до “Повчання Володимира Мономаха”.

Враховуючи сказане не можна заперечити самотійності “Повчання...”, але виникає сумнів, що писав Володимир Мономах його особисто. Найімовірніше, писали за нього православні писці, які вкладали в уста знесилоного військовими походами діда своє власне бачення ролі князя, його знаті й церкви серед автохтонного населення. За радянських часів подібних “повчань” партійних і державних діячів було занадто багато. Отже, за аналогією, правомірно зробити висновок, що і “Повчання...” писали за Володимира Мономаха.

Принципові зміни у становищі князівсько-дружинної раті відбулися після завоювання Русі татарами. Останні самі обдирають поневолені народи до нитки і тим самим знищують основу фізичного існування князівсько-дружинної раті. Щоб вижити і не померти з голоду князівсько-дружинні ратники вимушені співпрацювати з підкореними колись ними, а зараз татарами, народами. Саме з цього часу, на мій погляд, можна говорити про формування певних конструктивних взаємовідносин між князівсько-дружинною раттю і аборигенними народностями. Але і за цих часів значно більший “конструктивізм” московські князі встановлювали з татарами.

Московські князі *і не думали* про боротьбу з татарами, розуміючи, що покорою та грішми вони досягнуть значно більше, ніж боротьбою. На відміну від українських князів, московські одразу визнали без застережень владу хана і встановили приятельські і навіть кровні зв’язки з татарами. Спершу одружився на татарці великий князь Михайло Тверський, а за ним одружилися всі інші московські князі.

На українських землях реальний конструктивізм межі князівсько-дружинною раттю і автохтонним українським народом став формуватися значно раніше. Цей процес не зумів зупинити навіть старший син Володимира Мономаха, “засновник” Москви князь Юрій Довгі Руки, котрий три рази прагнув захопити київський престол і всі рази невдало. Запекла боротьба супроти Юрія закінчилася після третього захоплення ним у 1154 р. Києва: кияни отруїли його на банкеті в київського боярина П’ятрила.

Формування конструктивної співпраці автохтонного населення та князівсько-дружинної раті на наддніпрянських землях і було найважливішою причиною знищення Києва у 1169 р. “братками” Андрія Боголюбського.

Супроти Києва і киян об’єдналися десятки удільних князів, а ідейним натхненником був головний рекетир тогочасної Русі син Юрія Довгі Руки, князь Володимиро-Суздальського князівства жорстокий головоріз Андрій Боголюбський. До речі, чи не вперше про рекетирський характер діянь руських князів, у тому числі й Андрія Боголюбського, написали молоді київські вчені, об’єднані в клуб “Київські таємниці” в замітці “Кто подтвердит алиби Андрея Боголюбского”, опублікованій в одному з номерів газети “Сегодня”. Ця замітка є досить показовою. Фабула замітки наступна. Її автори, посилаючись на посібники з історії різних авторів, які стверджують, що погром Києва у 1169 р. учинив суздальський князь Андрій Боголюбський, риторично запитують: а, можливо, він мав алібі? Зміст замітки і складає обґрунтування цього алібі.

Автори підкреслюють: *“У поході на Київ брала участь дружина сина Боголюбського, але самого Андрія з ними не було”* [1]. Перш за все потрібно визнати правоту авторів: Андрія Боголюбського в Києві під час погрому дійсно не було. Наука не терпить домислів, неточностей. Тому деякий сарказм дослідників, стосовно своїх колег, як на мене, цілком слушний. *“Можна подумати, – іронізують автори, – що князь мав шапку-невидимку. Так, не помічений літописцем, але виявлений нашим проникливим сучасником Колядою (одним із авторів посібника. – М. К.), він керував штурмом Києва. А можливо, як Річард Левове Серце, під виглядом паломника наодинці пройшов він 1200 верст шляху з Суздаля в Київ, щоб інкогніто знімати дзвони”* [там же]. Ось так жорстко, але справедливо критикують деяких істориків Володимир Василевський і Євген Малаховський. Дістається на горіхи і більш серйозним історикам.

Автори, виходячи із того, що Андрія Боголюбського в Києві під час погрому не було, пишуть: *“Проте такі серйозні історики, як Микола Карамзін, Сергій Соловйов, Володимир Ключевський, Микола Грушевський (саме так написано в тексті. – М. К.) та інші всю вину звалюють на нього. Причому вину страшну”* [там же]. Про яку ж вину йде мова? *“Переможці, – пишуть автори, – три дні грабували столицю Русі. Жителів брали в полон, їх майно привласнювали, а тих, що чинили опір вбивали. Спалювали не лише будівлі, а і деякі церкви, котрі слугували, ймовірно, оплотом захисту. Смоляни, суздальці й чернігівці як велику цінність забирали дзвони. “Діти плакали... і був серед всіх людей стогін ... і скорбота невтішна, сльози невпинні”, – писав літописець. Коротше, звична картина “горе переможеним” і “бенкет переможців”* [там же]. Хоча автори, посилаючись на археологів Б. Рибакова і П. Толочка, підкреслюють, що масштаби погрому перебільшені, адже, мовляв, Київ і після пограбування зовсім не втратив значення центру Русі, слід визнати: намальована картина варварського пограбування дійсно страшна.

Логіка подальшого аналізу порушеної проблеми вимагає з’ясування позиції М.М. Карамзіна, С.М. Соловйова, В.Й. Ключевського, М.С. Грушевського

стосовно звинувачень ними в погромі Андрія Боголюбського. Чому вони всю вину за погром Києва звалюють саме на нього? Проте автори залишають осторонь цю лінію розкриття теми і започатковують не менш важливу, показуючи при цьому досить оригінальне історичне світобачення. Вони чи не вперше відкрито промовляють про рекетирський характер діянь руських князів. Цей висновок вони обґрунтовують побічно, але від цього він не стає менш важливим.

Говорячи про погром автори пишуть: *“Незвичними були дві речі: такий погром власної столиці русичі вчинили вперше. А участь у княжих розборах брали й городяни. Як правило вони займали позицію нейтрального арбітра, рекомендуючи слабкому уступити без кровопролиття”* [там же]. Важливо врахувати і той факт, що всі 11 князів, які брали участь в погромі, *“були родичами. Князі склали тимчасовий військовий союз проти половців. Але чому раптом ополчилися на дванадцятого члена своєї коаліції – київського князя Мстислава”* [там же], – розмірковують автори. Яка ідея об’єднала князів проти свого родича? *“Вона проста як табуретка”* [там же], – стверджують автори. Вся справа, на їх думку, полягала в тому, що Мстислав порушив кодекс честі, а саме – не віддав нагробоване в “общак”. Тобто, порушив кодекс честі мафіозі. Цей висновок автори роблять, посилаючись на такі слова з “Літопису руського”: ***“Всі брати пожалілися на Мстислава, бо він, утайвшись од них, послав у напад сидельників своїх і отроків під покровом ночі”*** (і киян немало! - Авт.). Випадок безпрецедентний. Полководець, організатор переможного походу, перший серед рівних рицарів-братів, порушив кодекс честі. Ось вона “чорна кішка”, котра пробігла між князями! Мстислав, і раніше замічений в сребролюбстві, таємно грабував переможених, не віддаючи нагробоване в загальний котел. Тоді всю здобич без утайки “за стародавньою традицією” переможці ділили між собою: свою долю отримував великий князь, князі і бояри, військові начальники і прості воїни. Цей звичай неухильно виконували пізніше запорозькі козаки. Тепер його шанують “тіньовики”. Порушення цього кодексу “честі” і тоді й тепер тягне за собою жорстоке покарання, аж до самої смерті. Кажучи сучасною мовою, Мстислав самим безчесним чином “кинув” своїх братів і дядьків” [там же]. Одним словом *“поведінка Мстислава перепоновила чашу терпіння родичів і вони почали жалітися за межі Русі й просити Андрія Боголюбського розсудити по справедливості”* [там же], адже *“князь мав репутацію другого Соломона, був не тільки набожним, але і “благодійним для бідних, вдів, і слуг”* [там же]. Коротше кажучи, харизматичний рекетирський лідер Русі. Недаром він був канонізований, тобто причислений до лику святих. Андрій на думку авторів, і розсудив, – підтримав обіжених і не перешкоджав своєму синові Мстиславу ввійти в коаліцію князів Південної Русі і Смоленська для скинення безчесного князя. *“Це був своєрідний “імпічмент” русичів, до речі, підтриманий “світовим товариством”:* королем чеським Владиславом II, великим князем польським Болеславом Кукчерявим, королем угорським Стефаном III, королем датським Вальдемаром I Великим, половецькими князями, всім рицарським світом Європи” [там же], – підкреслюють автори. Як резюме автори пишуть: *“у 1169-му відбулася звичайна*

міжсміейна “мономашича” розбірка з залученням іноземних “партнерів”. Найбільш активними її учасниками були дружинники Володимира Андрійовича з Дорогобуша (недалеко від Рівно). До речі, серед погромщиків був і 19-літній Ігорь Святославович, герой “Слова о полку Ігоревім”. А кияни підтримали свого князя тому, що сами брали участь у несправедливому поділі половецьких трофеїв” [там же].

Після такого витлумачення тих давніх подій “проблема розпадається навпіл: за що звели наклеп на Боголюбського і як відновити права школярів на достовірну інформацію?” [там же], – риторично запитують автори. Спробую це зробити.

По-перше, автори замітки справедливо вважають саме Андрія Боголюбського головним рекетиром тогочасної Русі, хоча проживав він далеко за межами Києва. Отже, ніякого наклепу на нього автори посібника не зробили, хоча допустили неточність, адже Андрія Боголюбського в Києві дійсно не було.

По-друге, автори замітки, на мій погляд, безпідставно звинувачують киян у порушенні неписаних законів рекетирського “общака”. Їхній аргумент що, мовляв, кияни разом з князем пішли по “данину” і не внесли її в загальний котел (общак), а вирішили її поділити між собою, некоректний. У літопису, на який посилаються автори, про це нічого не пишеться. Явною натяжкою звучать також підсумковуючі слова авторів: “Але найбільш цікаве, що Полікарп завершує розповідь про погром словами: “Се ж усе вдіялося за гріхи наші”. Знає кішка, чиє сало з’їла” [там же]. Це принципово хибна позиція. Ігумен печерський Полікарп пише не про гріх крадіжки, чи обману при розподілу здобичі, а про гріх релігійний. Ось дослівний переказ з “Літопису руського”: “Узятий же був Київ місяця березня у дванадцятий [день], у середу другої неділі посту. І грабували вони два дні увесь город – Подолля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в’язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі [ці] смольняни, і суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина, – і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерський святої Богородиці поганями, але бог молитвами святої богородиці оберіг його од такої біди.

І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестаннії. Се ж усе вдіялося за гріхи наші” [9, 295].

Виходячи з логіки авторів замітки потрібно визнати, що у несправедливому розподілі половецьких трофеїв брали участь не лише кияни, а й монахи, і навіть сам Полікарп, адже всі вони були жорстоко пограбовані.

По-третє, – неприязненні відносини між Мстиславом Ізяславовичем та іншими князями почали складатися відразу після зайняття ним 15 травня 1167 р. київського престолу, тобто задовго до нападу сидельників. Можна сказати, що тайне посилення сидельників і отроків лише посилює цю неприязнь. Але ця неприязнь була потайною, адже трохи згодом після першого походу на половців, у

ході якого “вони взяли здобичі силу, що ото всі вої руські збагатилися вдосталь і колодниками, і полонянками, і дітьми їх, і челяддю, і скотом, і кіньми” [там же, 293], Мстислав послав послів до братів своїх, щоб вони зібралися в Києві. Коли ж брати зібралися, Мстислав знову намовляє своїх родичів йти на половців: «Осе, браття, ми половцям багато зла наробили єсмо. Вежі їх захопили єсмо, дітей їхніх ми захопили єсмо, і стада, і скот, але вони все-таки будуть пакостити Гречнику нашому і Залознику. Тож вийшли б ми назустріч гречникам». І любою була річ [його] усім братам, і сказали йому брати: «Хай так буде. Се єсть нам на честь і всій Руській землі» [там же, 294]. Отже, після таємного послання у напад на половців синельників між Мстиславом і його родичами ще панує повна ідилія. Тому вони дружно погоджуються на пропозицію Мстислава знову виступити проти половців.

По-четверте, причини неприязні між Мстиславом і його родичами слід шукати у самій системі рекетирського володарювання. Після смерті київського князя Ростислава почалася чергова рекетирська розбірка між князями. “По Ростиславовій смерті почали слати [послів] по Мстислава [Ізяславича] брати Володимир Мстиславич, Рюрик [Ростиславич], Давид [Ростиславич]. І кияни од себе [послів] послали, [і] чорні клобуки від себе [послів] послали” [там же, 289], – пише літописець. Такий “збір” завжди відбувався по смерті київського князя. Мстислав Ізяславович поступив досить мудро і хитро, адже “послав поперед себе [воєводу] Володислава Воротиславича до Василька до Ярополковича, велячи йому сидіти в Києві до себе, і тивуна свого послав” [там же]. Така обачливість була не зайвою, адже приятелі Мстислава розповіли посланим Мстиславом Василькові і Володиславу, “що Володимир Мстиславич, і [Володимир] Андрійович, і Ярослав, Мстиславів брат, і Рюрик, і Давид цілували хреста, що взяти їм волость у Мстислава своєю волею: Володимир [Мстиславичу] до своєї волості [додати город] Торчський з усім Пороссям, [Володимир] Андрійовичу [взяти город] Берестій, Ярославу [Ізяславичу] – [город] Володимир. І Василько, узнавши намір їх, послав [посла] до Мстислава у Володимир, сповіщаючи його про всі переговори їхні. Мстислав тоді послав [послів] до своїх спільників – до Ярослава [Володимировича] в Галич, і до ляхів, і до двох Всеволодовичів, [Мстислава та Бориса], даючи їм знати про силу братів” [там же, 289 - 290], – пише літописець. Оце вже дійсно рекетирська розбірка між Мономаховичами! На карту поставлено навіть не тільки волості та міста, а й сам престол київський. Тому так обережно поводить Мстислав Ізяславович. Сам він спочатку не йде на Київ, а, привівши до присяги берендичів, торок, печенігів, чорних клобуків, посилає поперед себе брата свого Ярополка з берендичами. І лише на другий день сам рушає їм услід. Слід нагадати, що після смерті київського князя Ростислава Мстиславича у Києві днів із п’ятдесят сидить його брат Володимир Мстиславич. Саме на його стороні виступають Рюрик і Давид, які пізніше нищитимуть Київ. Тому Мстислав, прийшовши до Вишгорода, виступає супроти воїнів Володимира Мстиславовича, Рюрика Ростиславича і Давида Ростиславича. “Мстислав же, прийшовши [до Вишгорода], став по горі од бору, а піших воїв поставив по валу. Берендичі тоді

вбили Володимирового мужа, убили також і ті ліпших берендичів. День же тоді був п'ятниця. А наавтра ж, у суботу, стали вони битися, їздячи до города і з города виходячи. Билися вони кріпко, а тоді стали рядитися про волость, шлючи [послів] межі собою, – Рюрик, і Давид, і Володимир зі Мстиславом, і, уладившись щодо волості, цілували вони хреста. А Мстислав у понеділок увійшов у Київ” [там же, 291, – пише літописець. Зайняття престолу Мстиславом Ізяславичем відбулося в середині травня 1167 р. Чи могли змиритися з цим його опоненти? Не могли, і тому замишляють проти нього змову. “І став Володимир Мстиславич замишляти на Мстислава. А там, у [Треполі], був у той час муж Давидів, Василь Настасич. І, приїхавши [до Вишгорода], він розповів [про це] князю своєму, а Давид [Ростиславич] дав знати брату Мстиславу. Володимир же, довідавшись, що Мстислава повідомлено про його замір, приїхав виправдовуватися” [там же], – пише літописець. У процесі “виправдовування” один князь робив наговор на іншого, не гребуючи ніякими засобами. Ця тяжба закінчилася клятвою (цілуванням хреста) Володимиром Мстиславичем. **“І Володимир сказав: «Я радо, брате, цілую. А то все на мене лжа». І цілував він хреста, і Мстислав одпустив його в [город] Котельницю”** [там же, 291-292], – сповіщає літописець. Але в цьому ж році “переступив хреста Володимир Мстиславич” [там же, 292] і знову плете заговори супроти київського князя Мстислава Ізяславича. Спочатку він підмовляє половців, які погоджуються йому сприяти у боротьбі з Мстиславом Ізяславичем. Проте його тисяцький, бояри і дружина відмовляють Володимиру в його задумі. “І сказала йому дружина його: «Адже ти сам, княже, замислив єси. Тому ми не їдем за тобою. Ми сього не відали». Володимир тоді сказав, глянувши на отроків: «Хай се будуть мої бояри» [там же]. Перша невдача не зупиняє його і він їде підмовляти берендичів. Але і ті не підтримують князя, сказавши: «Ти нам так говорив: «Браття всі зо мною є». А де є Андрійович Володимир, і Ярослав, і Давид? А ось ти їдши один, і без мужів своїх, а нас обманувши? Та нам лучче в чужу голову [вдарити], аніж у свою». І стали вони в нього пускати стріли, і вдарили князя двома стрілами» [там же]. Берендичі побили отроків князя, а сам він утік до Дорогобужа. Але і тут князя спіткала невдача, адже Володимир Андрійович підняв моста по річці Горині і не пустив його до себе. І лише після цього він подався до Андрія Боголюбського в Суздаль, котрий пообіцяв наділити його вотчинами. “І він, повернувши на Радимичі, [пішов] до Андрія [Юрійовича] в Суздаль. Андрій тим часом послав назустріч йому [гінця] і сказав йому: «Ти іди в Рязань до отчича свого до Гліба, а я тебе наділю» [там же]. Саме так описує взаємовідносини між Мстиславом Ізяславичем і Володимиром Мстиславичем літописець. З наведених слів видно, що конфлікт між ними назрівав з перших днів смерті князя Ростислава і в його основі була боротьба за київський престол.

По-п'яте, інтерпретація авторів не враховує найсуттєвішого історичного факту, а саме: “заснування” Москви у 1147 р. князем Юрієм Довгі Руки. Це “заснування” сталося внаслідок внутрішнього розколу серед князівсько-дружинної раті, нащадків Володимира Мономаха. Розкол же стався дійсно через зародження конструктивізму у взаєминах між князем, його дружиною і киянами. Але цей

конструктивізм був зовсім не на ґрунті рекетирства, як це прагнуть довести автори замітки, а значно глибший, фронтальніший. Саме в цей час у Києві почали формуватися конструктивні відносини між православною церквою і місцевим автохтонним населенням, адже 27 липня 1147 р. південні єпископи під тиском київського князя Ізяслава Мстиславича (батька Мстислава Ізяславича) вибрали митрополитом місцеву людину – українця Кліма Смолятича. *“У той же рік поставив Ізяслав [Мстиславич] митрополитом Кліма Смолятича, русина, вивівши [його] з [города] Заруба, – а був він чорноризець, і схимник, і був книжник і філософ такий, якого ж у Руській землі не було”* [там же, 208], – пишеться в літопису. Клим Смолятич був вихідцем з Трахтемирівського городища – головного святилища скототського племінного союзу. Безсумнівно, що перебування в дохристиянському духовному центрі праукраїнців вплинуло на формування його як особистості. Російський історик В.М. Татищев так характеризує К. Смолятича: *“Був філософ великий і багато книг написав, але ми вже від писань його нічого бачити не сподобали. Це лише від того вчинилося, що грецьких письменників за великих поставили, а своїх, хоча набагато кращих, нехтували...”* [16, 262].

Супроти К. Смолятича виступили новгородський єпископ Нифонт і смоленський єпископ-грек Мануїл, прихильники Святослава Ольговича, а Юрій Довгорукий добився його зняття. Для цього йому довелося захопити Київ. Замість К. Смолятича митрополитом була поставлена близька до Юрія Довгорукого людина – Костянтин, який пізніше був канонізований руською православною церквою. Святим був проголошений також новгородський єпископ Нифонт, який не визнав К. Смолятича митрополитом. Ось звідки йде неприязнь між Мстиславом Ізяславичем і Андрієм Боголюбським. Отож напад сидельників ніяк не міг мати вирішального значення для погрому Києва. Цьому були набагато глибінніші причини, а саме – ментальні відмінності між руськими зайдами і автохтонним українським населенням. Саме вони і підштовхували розкол у лоні самих руських. З внутрішнім же розколом у середовищі руських князів і формуванням конструктивного відношення між руськими, частково українізованими, князями і місцевим автохтонним населенням Київ стає приреченим на руйнацію з боку тільки-но зароджуваного князівства Московського, яке репрезентувало ментальність русько-варязьких зайд. Тож не випадково на початку 1170 р. суздальські, ростовські, рязанські, муромські та інші князі нападають на Новгород, де князює 17-річний Роман, син київського князя Мстислава. Чи випадково ці події збігаються в часі? На мій погляд, не випадково. Вони засвідчують про внутрішній розкол у середовищі самої князівсько-дружинницької знаті, який і був однією з причин занепаду Русі з центром у Києві.

Зробимо загальний висновок: руські князі протягом багатьох століть по відношенню до автохтонного населення проводили політику відвертого здирництва. Отже, про формування філософії конструктивізму між українським автохтонним населенням і першими руськими князями говорити не коректно. Це суперечить реальному стану відносин між ними.

Література:

1. Василевский Валерий, Малаховский Евгений. Кто подтвердит алиби Андрея Боголюбського // Сегодня. 1999.
2. Горский А.А. Княжий “совет” (дума) на Руси X - XII вв. // Феодализм в России: Юбил. чтения, посвящ. 80-летию со дня рождения акад. Л.М. Черепнина: тез. докл. и сообщений. – М., 1985.
3. Горський В.С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001.
4. Грушевський М.С. Історія України - Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991 – (Пам’ятки іст. думки України).
5. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.- биогр. очерк Ф.П. Шевченко, В.А. Смолия; Примеч. В.М. Рычки, А.И. Гуржия. – 2-е изд. – К.: Лыбидь, 1991. – 400 с. («Памятники исторической мысли Украины»).
6. Кітов М.Г. Походження Рюрика і його філософія правління “за угодою, по праву” // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць / Зб. наук. праць, випуск 10 / Відп. ред.: М.М. Бровко, О.Г. Шутов. – К.: Вид. Центр КНЛУ. 2003.
7. Ключевский В. О. Русская Правда // В.О. Ключевский. Сочинения в восьми томах. Том VI. – М.: Изд-во социально-экон. лит-ры. 1959.
8. Ключевский В. О. История сословий в России // Там же.
9. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич – К.: Дніпро, 1989.
10. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.
11. Мироненко Микита. Думки про визволення України. Бібліотечка тижневика СЛОВО. – Київ. – 1994.
12. Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурные исследования. Пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000.
13. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб.– К.: Вища школа.: Т-во “Знання”, КОО, 1999.
14. Покровский М.Н. Русская история: В 3 т. Т.1 /М.Н. Покровский. – СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2002. –346 с. – (Историческая библиотека).
15. Субтельний Орест. Україна: історія (Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3-те вид., перероб і доп. – К.: Либідь, 1993.
16. Татищев В.Н. История Российская. – М.; Л., 1963. – Т. II.
17. Шамбаров Валерий. Русь: дорога из глубины тысячелетий. – М.: 2002.

АНОТАЦІЯ

Кітов М.Г. Чи сповідували руські князі філософію конструктивізму по відношенню до автохтонного населення?

У статті доводиться думка, що руські князі впродовж багатьох століть по відношенню до автохтонного населення проводили політику відвертого здириництва. Отже, про формування філософії конструктивізму між українським автохтонним населенням і першими руськими князями (як про це пишуть деякі

історики і філософи) говорити не коректно. Це суперечить реальним відносинам між ними.

Ключові слова: варяго-руси, колонізація, рекетирство, «Повчання Володимира Мономаха», пограбування Києва у 1169 році, А. Боголюбський, українізація варяго-русів.

АНОТАЦІЯ

Китов Н.Г. Проводили ли русские князья философию конструктивизма по отношению к автохтонному населению?

В статье обосновывается мысль, что русские князья в течении многих столетий в отношении автохтонного населения проводили политику откровенного грабежа. Поэтому, про формирование философии конструктивизма между украинским автохтонным населением и первыми русскими князьями (как об этом пишут некоторые историки и философы) говорить некоректно. Это противоречит реальным отношениям между ними.

Ключевые слова: варяго-русы, колонизация, рекетирство, «Поучение Владимира Мономаха», грабеж Киева в 1169 году, А. Боголюбский, украинизация варяго-русов.

SUMMARY

Kitov M.H. Was the Constructivist Philosophy Professed by Rus Princes to the Indigenous Population?

The author of this paper proves that Rus Princes for centuries pursued a policy of outright plunder against the indigenous population. Thus, it is not correct to speak about the formation of constructivist philosophy between Ukrainian autochthonous population and the first Rus Princes (as it is written by some historians and philosophers). It contradicts to the real relations between them.

Keywords: Varangian-the Rus, colonization, racketeering, "Instruction of Vladimir Monomakh", robbery Kyiv in 1169, A. Bogolyubskiy, Ukrainization of Varangian-the Rus.

Опубліковано: Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – 2003 рік. Випуск 13. 152 с. – С. 18–34. (1,1 д.а.).

